

การศึกษากระบวนการเรียนรู้การจัดทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืนของเกษตรกร สุนีรัตน์ วุฒิจินดานนท์

A Study into the Sustainable Learning Process of Farmers' Household Bookkeeping

Suneerat Wuttichindanon

ภาควิชาบัญชี คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900

Department of Accounting, Faculty of Business Administration, Kasetsart University, Ladyao, Chatuchak, Bangkok 10900

Corresponding author. Email address: fbussrw@ku.ac.th

Received: 1 September 2016; Accepted: 1 November 2016

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษากระบวนการเรียนรู้การจัดทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืนของเกษตรกร กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเป็นกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรบ้านป่าผาง อำเภอโพธาราม และเกษตรกรบ้านม่วงไข่ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร จำนวน 74 ราย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ เป็นเพศหญิง มีช่วงอายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 50-60 ปี กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดมีอาชีพหลัก คือ ทำนา และทั้งหมดเคยทำบัญชี ร้อยละ 34 ของกลุ่มตัวอย่างยังคงทำบัญชีอย่างต่อเนื่อง จากการวิเคราะห์เนื้อหาจากการสัมภาษณ์ กระบวนการเรียนรู้การทำบัญชีของเกษตรกร ประกอบด้วย 1) การตระหนักถึงปัญหา 2) หาหนทางเพื่อแก้ไข 3) เรียนรู้และลงมือปฏิบัติ และ 4) การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง เกษตรกรที่ยังคงบันทึกบัญชีอยู่ไม่มีปัญหาในการจัดทำจึงยังทำได้อย่างต่อเนื่อง ในขณะที่เกษตรกรที่เลิกบันทึกแล้ว เมื่อเกิดปัญหาในการบันทึก ไม่มีใครให้ความช่วยเหลือหรือช่วยแก้ปัญหา สุดท้ายจึงเลิกบันทึก เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ในการจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรขาดสองขั้นตอน อันได้แก่ การประเมินทางเลือก และการติดตามและประเมินผล หากรัฐบาลหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพิ่มการประเมินทางเลือกให้เกษตรกร เช่น การเพิ่มทางเลือกของสมุดบัญชีให้กับเกษตรกร และเพิ่มขั้นตอนการติดตามและประเมินผลหลังการอบรม การจัดทำบัญชีของเกษตรกรน่าจะดำเนินไปอย่างยั่งยืนได้

คำสำคัญ: กระบวนการการเรียนรู้ บัญชีครัวเรือน สมุดบัญชีครัวเรือน

Abstract

This research aimed to study the learning process of sustainable household bookkeeping by farmers. Samples used in the study were purposively sampling. The samples were collected from a total of 74 farmers in Ban PA Phang, Phon Na Kaeo District, and farmers in Ban Muang Khai, Khok Si Suphan District, Sakon Nakhon Province. Tools utilized were structured interviews and content analysis. The research found that most of the samples were female, at the age of 50-60 years old. They all were rice farmers and had experience in doing household bookkeeping. Thirty-four percent of the samples continue to do bookkeeping. According to the content analysis, the learning process of the farmers comprised of 1) identifying problems, 2) exploring alternatives, 3) learning and implementing, and 4) improvement. Farmers who did not face problems in bookkeeping continue to do so. However, farmers who faced difficulties in bookkeeping had no support and therefore quit bookkeeping. When compared to the social learning process, the farmers' learning process lacked two stages, which were the evaluation alternatives and feedback and evaluation. Should the government or stakeholders provide evaluation alternatives to farmers, such as more choices of accounting books for farmers and adding another stage of monitoring and evaluation after training, bookkeeping of farmers would be sustainable.

Keywords: Learning Process, Household Bookkeeping, Household Accounting Book

บทนำ

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554) สืบเนื่องมาจากแผนพัฒนาฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ที่ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชน

ด้วยการส่งเสริมการรวมตัวเรียนรู้ร่วมคิดร่วมทดลองปฏิบัติจริง รวมทั้งการเสริมหนุนกลุ่มที่มีการรวมตัวอยู่แล้วให้เข้มแข็ง เน้นศักยภาพความพร้อมของชุมชน เชื่อมโยงกับการทำมาหาเลี้ยงชีพตั้งแต่ระดับปัจเจก ระดับครอบครัว จนถึงระดับชุมชน คำนึงถึงความพอประมาณ และความ

พออยู่พอกินเป็นลำดับแรกก่อนที่จะเชื่อมต่อกับชุมชนและสังคมภายนอก ส่งเสริมการจัดการการเรียนรู้ มีกิจกรรมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นมากมาย และหนึ่งในนั้น คือ การส่งเสริมให้ชุมชนจัดทำบัญชีครัวเรือน โดยเกษตรกรเป็นเป้าหมายกลุ่มแรกที่หน่วยงานต่างๆ ต้องการช่วยเหลือและพัฒนาให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

หลายหน่วยงานมีโครงการมากมายที่พัฒนาขึ้น เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำบัญชีครัวเรือน เช่น การสนับสนุนและสอนการทำบัญชีครัวเรือนของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives, 2006) การสอนการทำบัญชีครัวเรือนให้แก่เกษตรกร 5.6 ล้านคนของกรมตรวจบัญชีสหกรณ์ (Kwanmingtrakul, 2012) แต่อย่างไรก็ดี มีงานสำรวจพบว่า มีปัญหาและอุปสรรคมากมายที่ทำให้การจดบันทึกบัญชีของเกษตรกรไม่คงอยู่ในระยะยาว จึงทำให้เป้าหมายที่ต้องการจะช่วยให้เกษตรกรมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นอย่างยั่งยืนยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าใดนัก

งานวิจัยในอดีต เปิดเผยว่า เกษตรกรหลายคนเข้ารับการอบรมการทำบัญชีครัวเรือน และเห็นว่าการทำงานบัญชีมีประโยชน์ในระดับมากที่สุด แต่แล้วไม่ได้ทำบัญชีต่อ เพราะเห็นว่าเสียเวลาในการจัดทำ (Trinkajee & Visetborisut, 2008) หลายคนไม่มีเวลาในการจัดทำ บางคนสายตาไม่ดีและไม่ได้บันทึกอย่างต่อเนื่อง จึงเลิกบันทึก (Chotsatiankul, 2010) บางคนเกิดความท้อแท้ระหว่างการจัดทำเนื่องจากเห็นค่าใช้จ่ายมากกว่ารายได้ ในที่สุดจึงไม่ต้องการบันทึกต่อไป (Nilwadeeputtiphatra, n.d.)

เนื่องจากการจัดทำบัญชีครัวเรือนไม่ได้ถูกบังคับโดยกฎหมาย ไม่เหมือนนิติบุคคลที่ต้องจัดทำรายงานทางการเงินอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง แม้กระทั่งผู้ให้กู้ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ก็ไม่ได้บังคับให้เกษตรกรต้องแสดงบัญชีครัวเรือน เมื่อยื่นความจำนองขอสินเชื่อ (Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives, 2014) ความต้องการของตัวเกษตรกรเองจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรจัดทำบัญชีครัวเรือนต่อไป เกษตรกรบางคนยังคงจัดทำบัญชีครัวเรือนอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน และเห็นประโยชน์ พร้อมกับต้องการแนะนำให้เกษตรกรท่านอื่นจัดทำด้วย (Siriwattanukul, 2011)

การมอบหมายให้ผู้นำชุมชนช่วยประสานงาน และกระตุ้นการเรียนรู้ หรือการบังคับให้เกษตรกรผู้กู้เงินต้องจัดทำบัญชีครัวเรือน อาจเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เกษตรกรทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืน ดังเห็นได้จากตัวอย่างจากสหกรณ์ออมทรัพย์ในจังหวัดหนองบัวลำภูที่กำลังดำเนินการเกี่ยวกับระเบียบการให้สินเชื่อว่า สมาชิกสหกรณ์ที่นำบัญชีรับ-จ่ายครัวเรือนมายื่นกู้เงิน สหกรณ์จะพิจารณาให้วงเงินกู้ยืมเพิ่มขึ้น (Cooperative Auditing Office Region 5, 2014) นอกจากนั้น การปรับปรุงสมุดบัญชีให้เหมาะกับชุมชนนั้น ๆ (Chaipinchana, 2014) ก็ช่วยให้เกษตรกรทำบัญชีได้อย่างยั่งยืนขึ้น

ในปัจจุบัน รัฐบาลสนับสนุนให้ชุมชนและเกษตรกรเข้มแข็ง มีการบริหารจัดการทางการเงินที่ดี เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ การศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ในการทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกร จะช่วยให้ทราบว่าการไกลหรือเครื่องมือใดจะช่วยให้เกษตรกรทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืนได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อการศึกษากระบวนการเรียนรู้การจัดทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืนของเกษตรกร
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกร

การทบทวนวรรณกรรม

การทำบัญชี คือ การจดบันทึก ข้อมูลเกี่ยวกับเงินไขปัจจัยในการดำรงชีวิตของตนเอง และภายในครอบครัวชุมชน รวมถึงประเทศ ข้อมูลที่ได้จากการบันทึกจะเป็นตัวบ่งชี้อดีตปัจจุบันและอนาคตของชีวิตของตนเอง สามารถนำข้อมูลอดีตมาบอกปัจจุบันและอนาคตได้ ข้อมูลที่ได้ที่บันทึกไว้ จะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนชีวิตและกิจกรรมต่างๆ ในชีวิต ในครอบครัวในประเทศได้ (Department of Cooperatives Auditing, 2010)

การทำบัญชีครัวเรือน คือ การจดบันทึกรายรับรายจ่ายของครัวเรือน ช่วยทำให้ตนเองและครอบครัวทราบรายรับรายจ่าย หนี้สิน และเงินคงเหลือในแต่ละวัน สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดลำดับความสำคัญของรายจ่าย และวางแผนการใช้จ่ายว่า รายจ่ายใดไม่จำเป็นสามารถตัดออกได้ (Pongwiritthon & Janjaroensuk, 2013) จากการสังเกต

สื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการทำบัญชีครัวเรือน รวมถึง สมุดบัญชีครัวเรือน ผู้วิจัยสังเกตได้ว่า ในสมุดบัญชีครัวเรือน จะใช้คำว่า “รายรับ” และ “รายจ่าย” ซึ่งสองคำนี้ แตกต่าง จากคำว่า “รายได้” และ “ค่าใช้จ่าย” ของกิจการเมื่อจัดทำ บัญชีของบริษัทหรือองค์กร ตามกรอบแนวคิดสำหรับ การ รายงานทางการเงิน (Federation of Accounting Professions, 2015) รายได้และค่าใช้จ่ายของบริษัทหรือกิจการเป็นไป ตามเกณฑ์คงค้าง รายได้ (ค่าใช้จ่าย) เกิดจากการเพิ่มขึ้น (ลดลง) ของประโยชน์เชิงเศรษฐกิจในรอบระยะเวลาบัญชี ในรูปของกระแสเข้า (กระแสออก) หรือการเพิ่มค่า (การ ลดค่า) ของสินทรัพย์ หรือการลดลง (การเพิ่มขึ้น) ของ

หนี้สิน อันส่งผลให้ส่วนของเจ้าของเพิ่มขึ้น (ลดลง) ส่วน การทำบัญชีครัวเรือน หากพิจารณานิยามของรายรับและ รายจ่ายน่าจะมาจากแนวคิดการคลังของรัฐบาล ที่รายรับ ของรัฐบาล ประกอบด้วย รายได้ เงินกู้ยืม และเงินคงคลัง (Chiramani, 1985) ทำให้ในสมุดบัญชีครัวเรือน รายรับ จึงหมายถึง กระแสไหลเข้าของเงินสดทั้งหมด ไม่ว่าจะมา จากรายได้จากการทำเกษตรกรรม เงินสดรับจากการกู้ยืม เงินสดรับจากการสวัสดิการต่าง ๆ ดูตัวอย่างได้จากสมุด บัญชีครัวเรือนของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การ เกษตร

ตัวอย่างรายรับ

🗑️ ประจำเดือน ..มกราคม...พ.ศ. ...2558....

วันที่	รายการ	รายรับ							รวม รายรับ
		ขาย ผลผลิต	ค่าขาย	ค่าจ้าง/ เงินเดือน	เงินกู้ยืม	รับเงินจาก ลูกหลาน	เบี้ยยังชีพ/ สวัสดิการ ต่าง ๆ	รายได้ อื่น ๆ	
1		45,000		3,000		2,000	500		50,500
2									
3			500					500	1,000
4		5,000			30,000				35,000
5			500						
ยอดรวมเดือน ต.ค.2556		50,000	1,000	3,000	30,000	2,000	500	500	86,500

รูปที่ 1 ตัวอย่างสมุดบัญชีหน้ารายรับ

ที่มา: Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives (2015)

รายจ่าย หมายถึง การไหลออกของกระแสเงินสด อัน เกิดจากค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ ค่าใช้จ่ายในการ ดำรงชีพ และการจ่ายชำระคืนเงินกู้ยืม ตามตัวอย่างสมุด

บัญชีของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เป็นดังนี้

ตัวอย่างรายจ่าย

รายจ่าย										
ค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ	ค่าชำระคืนเงินกู้	ค่าอาหาร	ค่าของใช้	ค่าเลือดเดือรี/หอย	ค่าใช้จ่ายทางสังคม	ค่าไฟฟ้าค่าน้ำค่าโทรศัพท์	ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา	ค่ารักษาพยาบาล	รายจ่ายอื่นๆ	รวมรายจ่าย
10,000		200	300	100						10,600
	30,000	100				500				30,600
		50			200		20			270
		300					20			320
		50			300		60		200	610
10,000	30,000	700	300	100	500	500	100		200	42,400

รูปที่ 2 ตัวอย่างสมุดบัญชีหน้ารายจ่าย

ที่มา: Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives (2015)

ผลต่างระหว่างรายรับและรายจ่ายจึงเท่ากับเงินสดคงเหลือของครัวเรือน ดังนั้น หากเปรียบเทียบกับสถาบันที่บัญชีของธุรกิจเอกชน การบัญชีครัวเรือนจะใช้เกณฑ์เงินสด ในขณะที่การบัญชีของเอกชนใช้เกณฑ์คงค้างในการรับรู้และจัดประเภทรายการ

สำหรับการจัดทำบัญชีเรือนให้ยั่งยืน Pongwirittthon & Janjaroensuk (2013) ได้แนะนำไว้ว่า หน่วยงานรัฐบาลต้องสร้างความร่วมมือกับชุมชน ให้กลุ่มผู้นำชุมชนช่วยติดตามผลและสร้างแรงกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมสร้างกฎระเบียบในการจัดทำ มอบรางวัลต่อครอบครัวที่มีการเปลี่ยนแปลงในการจัดทำบัญชีที่ประสบความสำเร็จและมอบรางวัลแก่บุคคลต้นแบบ Thaweewan (2013) แนะนำด้วยว่า หน่วยงานรัฐบาลที่มีอำนาจดูแลควบคุม เช่น ธนากรเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร อาจต้องมีมาตรการส่งเสริมให้ประชาชนทำบัญชีครัวเรือน เช่น เกษตรกรต้องแสดงผลการทำบัญชีครัวเรือน เมื่อยื่นขอสินเชื่อ

การจัดทำบัญชีครัวเรือน เป็นกระบวนการหนึ่งในการเรียนรู้ของประชาชน การเรียนรู้เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตและการเรียนรู้จะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี Thani (1997) กล่าวถึง แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Process: SLP) 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. ตระหนักรับรู้ปัญหา (Identify Problem) เป็นขั้นตอนแรกที่จะแก้ไข้ปัญหา ทำให้เกิดความตระหนักร่วมกันและเห็นความสำคัญของปัญหานั้น ๆ

2. ทหาทางเลือกในการแก้ไข้ปัญหา (Explore Alternative) ขั้นตอนการหาทางเลือกในการแก้ไข้ปัญหา เช่น การวิเคราะห์หาสาเหตุ การพิจารณาถึงสาเหตุที่แท้จริง และสามารถแก้ไข้ปัญหาได้ด้วยวิธีใดบ้าง แสวงหาทางเลือกที่หลากหลายเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

3. ตัดสินใจเลือกทางเลือก (Select Appropriate Alternative) เป็นขั้นการตัดสินใจว่าทางเลือกต่าง ๆ ที่จะแก้ไข้ปัญหานั้น ทางเลือกใดมีความเหมาะสมและเป็นไปได้สำหรับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในชุมชน

4. เรียนรู้และลงมือปฏิบัติตามทางเลือก (Learning and Implementing) มีการวางแผนการดำเนินงานตามทางเลือกที่กำหนด มีขั้นตอนอย่างไร ใครเป็นผู้กระทำ จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เกิดทักษะและการเรียนรู้เกิดขึ้น

5. การปรับปรุง (Improvement) การดำเนินงานอาจเกิดปัญหาขึ้น การปรับปรุงกระบวนการทำงานให้สำเร็จ ลุล่วงจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

6. การประเมินผล (Evaluation) เป็นการประเมินดูว่า กิจกรรมที่ดำเนินสามารถแก้ไข้ปัญหาของชุมชนได้หรือไม่ แต่ถ้าแก้ไข้ไม่ได้ ต้องเริ่มพิจารณาและหาทางร่วมกันใหม่

เมื่อการทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรเป็นกระบวนการหนึ่งในการเรียนรู้ทางสังคม ก็น่าจะสามารดิวิเคราะห์

เปรียบเทียบได้กับกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม 6 ขั้นตอน การที่เกษตรกรส่วนหนึ่งเลิกทำบัญชี อาจเป็นไปได้ว่า ขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไป ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกร

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษารูปแบบเจาะลึกถึงพื้นที่ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

1.1 ประชากรในการวิจัย คือ เกษตรกรที่ทำบัญชีครัวเรือน

1.2 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง คือ กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำบ้านป่าผาง อำเภอโพธาราม จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 33 ราย และเกษตรกรกลุ่มผู้ใช้น้ำบ้านม่วงไข่ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 41 ราย รวม 74 ราย ซึ่งเป็นเกษตรกรที่เป็นลูกค้าของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และเคยดำเนินการจัดทำบัญชีครัวเรือนมาก่อน รวมถึงมีการรวมกลุ่มเพื่อการดำเนินการทางการเกษตร มีการบริหารจัดการทางการเกษตรอย่างต่อเนื่อง เพื่อดำเนินการสัมภาษณ์

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อการศึกษากระบวนการเรียนรู้การจัดทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืนของเกษตรกร

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์กลุ่มจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้การทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรอย่างยั่งยืนของเกษตรกร ระยะเวลาในการติดต่อประสานงานและพื้นที่เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงสิงหาคม 2558 และวันที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มอยู่ระหว่างวันที่ 23-24 สิงหาคม 2558

4. วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกร ด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่ และค่าร้อยละ

4.2 วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรอย่างยั่งยืนของเกษตรกรจากการสัมภาษณ์ ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลการศึกษา

ในการศึกษา ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 ส่วน คือ ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกของกลุ่มเกษตรกร และปัญหาและอุปสรรคจากการทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งสรุปผลการศึกษาได้ ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกร

ตารางที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง (74 ราย)

ข้อมูลพื้นฐาน	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	20	20.00
หญิง	44	80.00
ช่วงอายุ		
น้อยกว่า 50	10	13.51
50-60 ปี	38	51.35
61 ปีขึ้นไป	26	35.14
อาชีพหลัก		
ทำนา	74	100.00
การทำบัญชีครัวเรือน		
เคยทำ	74	100.00
ยังทำต่อเนื่อง	25	33.78
ไม่ได้ทำต่อ	49	66.22

จากตารางที่ 1 พบว่า เกษตรกรที่เป็นกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ เป็นเพศหญิง ร้อยละ 80 มีช่วงอายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 50-60 ปี ร้อยละ 51.35 มีอาชีพหลัก คือ ทำนาทั้งหมด ร้อยละ 100.00 และกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดเคยทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งยังคงทำต่อเนื่อง ร้อยละ 33.78 และไม่ได้ทำต่อ ร้อยละ 66.22

ส่วนที่ 2 การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

จากการการสัมภาษณ์กลุ่ม เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้การทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืนของเกษตรกร โดยใช้แบบสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกของเกษตรกร จากนั้นวิเคราะห์เนื้อหาจากการสัมภาษณ์ และทำการสังเคราะห์

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ และสรุปกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

2.1 การตระหนักถึงปัญหา ด้วยการจัดทำบัญชีครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างเริ่มจากหน่วยงานภาครัฐเข้าไปอบรมความสำคัญ และการจัดทำบัญชีครัวเรือนให้แก่เกษตรกร เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างจึงตระหนักถึงปัญหาด้วยตัวกระตุ้นภายนอก เช่น หน่วยงานภาครัฐ ในอดีตเกษตรกรไม่ทราบค่า หาย ค่าสุรา บุหรี่ รวมถึงค่าอาหารล้วนเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน คิดว่ามีเพียงต้นทุนในการทำนาเท่านั้น เมื่อเข้าอบรมแล้วก็เกิดการตระหนักถึงปัญหาในรายจ่ายของตนเอง ต้องการจะแก้ไขปัญหารายรับรายจ่าย และเห็นเงินออม

2.2 หาหนทางเพื่อแก้ไข เมื่อเกษตรกรได้ทราบและรับรู้ในปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว ก็หาแนวทางในการแก้ไขปัญหา เมื่อได้รับทราบความสำคัญของการทำบัญชี เกษตรกรจึงต้องการเริ่มทำบัญชี การแก้ไขปัญหาในกรณีนี้ มาจากการอบรมการทำบัญชีครัวเรือน ทั้งหน่วยงานสหกรณ์จังหวัด และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งส่งเสริมให้เกษตรกรได้ทำบัญชี เพื่อรู้รายรับรายจ่ายที่แท้จริงของ ดังนั้น เกษตรกร จึงได้เห็นแนวทาง และเริ่มที่จะทำบัญชีครัวเรือน

2.3 เรียนรู้และลงมือปฏิบัติ หลังจากการฝึกอบรมเกษตรกรได้ลงมือทำบัญชีครัวเรือน โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยกำกับในช่วงแรก เกษตรกรก็ได้ทำอย่างต่อเนื่อง บางรายที่เข้าใจในกระบวนการก็ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง บางรายเมื่อทำไปสักระยะเห็นว่า ครัวเรือนของตนเองไม่มีรายรับเลย มีแต่รายจ่าย ก็เลิกทำ เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากว่า เกษตรกรส่วนหนึ่งไม่เข้าใจว่า เงินกู้ที่

กู้มานั้นเป็นหนี้สิน ดูเหมือนจะต้องจ่ายเงินในอนาคต จึงบันทึกเป็นรายจ่าย ทั้งที่จริงแล้ว เงินกู้นั้นในช่วงแรกถือว่าเป็นรายการเงินสดรับ ที่นำไปลงทุนเช่น ซื้อเครื่องมือ และ ย่ำฆ่าแมลง เพื่อให้ได้รายรับเข้ามาอีกในอนาคต การบันทึกเงินกู้ยืมเป็นรายจ่ายทันทีทำให้เกษตรกรเห็นว่าทำบัญชีไปก็พบแต่รายจ่าย ประกอบกับเกษตรกร ไม่มีวินัยทางการเงินด้วย เช่น กู้เงินมาแต่ไม่ใช้คืนตามกำหนดเวลา จึงทำให้หนี้เพิ่มมากขึ้น

2.4 การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง ในขั้นนี้ เกษตรกรที่เห็นประโยชน์จากการทำบัญชีครัวเรือนและไม่มีปัญหาในการจัดทำ ทำได้ถูกต้อง ก็ทำอย่างต่อเนื่อง ส่วนเกษตรกรบางคนเห็นการทำบัญชีครัวเรือนยุ่งยากก็เลิกทำ โดยไม่ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใดๆ สาเหตุหนึ่งอาจเพราะเกษตรกรเรียนรู้แต่การจดบันทึกและใช้สมุดบัญชี ไม่ได้เรียนรู้หลักการของการสร้างสมุดบัญชี หรือที่มาของแต่ละช่องที่ใช้บันทึก จึงไม่มีความรู้เพียงพอที่จะทำให้ปรับปรุงสมุดบัญชี หรือคิดหากระบวนการที่จะทำให้การจดบันทึกง่ายขึ้นได้หลายคนจึงเลิกบันทึกบัญชี

ส่วนที่ 3 ปัญหาและอุปสรรคการทำบัญชีครัวเรือน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ปัญหาและอุปสรรคการทำบัญชีครัวเรือน ประกอบด้วย เกษตรกรขาดประสบการณ์ในการทำบัญชีครัวเรือน ขาดแหล่งข้อมูลจากภาครัฐและเอกชนในการศึกษาเพิ่มเติม ขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการทำบัญชีครัวเรือน การทำบัญชีครัวเรือนมีความยากและทำให้เสียเวลาประกอบกับเกษตรกรมีภารกิจในการประกอบอาชีพการเกษตรมากทำให้ไม่สามารถจดบันทึกบัญชีครัวเรือนได้ต่อเนื่อง

การอภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้การทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรอย่างยั่งยืนของเกษตรกร ผู้วิจัยสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ ในการทำบัญชีของเกษตรกรได้ 4 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1) การตระหนักถึงปัญหา 2) หาหนทางเพื่อแก้ไข 3) เรียนรู้และลงมือปฏิบัติ และ 4) การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง หากเปรียบเทียบกับกระบวนการเรียนรู้ (Social Learning Process: SLP) 6 ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม จะพบว่าไม่มีขั้นตอนการประเมินทางเลือกและขั้นตอนการติดตามประเมินผล

สำหรับการประเมินทางเลือกไม่มีขั้นตอนนี้ในกลุ่มตัวอย่างเนื่องจากการทำบัญชีของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมี

หน่วยงานรัฐบาลเข้าไปให้การอบรมและกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของปัญหา เกษตรกรเห็นหนทางในการแก้ไข ปัญหาของตนได้ง่าย และจัดทำบัญชีครัวเรือนตามที่มีหน่วยงานแนะนำ โดยไม่ได้ประเมินทางเลือกอื่น ผู้วิจัยเห็นว่า การไม่ได้ประเมินทางเลือกในการทำบัญชีไม่ได้เป็นประเด็นปัญหาต่อการทำบัญชีอย่างยั่งยืน เนื่องจากการจะทราบรายรับรายจ่ายควรต้องผ่านการจัดทำบัญชีอยู่แล้ว แต่การประเมินทางเลือกน่าจะเกี่ยวข้องกับรูปแบบของสมุดบัญชีมากกว่าที่อาจแตกต่างกัน หรือจัดทำให้เหมาะกับความต้องการของเกษตรกร ในการศึกษา พบว่า รูปแบบสมุดบัญชีจะขึ้นอยู่กับผู้ให้การอบรมว่า แนะนำหรือแจกจ่ายสมุดบัญชีแบบใดให้กับเกษตรกร ในกลุ่มตัวอย่างนี้สมุดบัญชีที่ใช้เป็นของธนาคารเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งเป็นผู้ให้การอบรม เกษตรกรจึงไม่ได้รับหรือเคยเห็นสมุดบัญชีแบบอื่น จึงไม่ได้ประเมินสมุดบัญชีที่ตนใช้ว่าเหมาะกับรายจ่ายและรายจ่ายของตนหรือไม่ จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้มีโอกาสไม่ยั่งยืน Janjaroensuk (2013) และ Chaipinchana (2014) เคยออกแบบสมุดบัญชีครัวเรือนใหม่ให้เหมาะกับชุมชนตัวอย่าง และพบว่าสมุดบัญชีที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนนั้น ๆ ช่วยให้การทำบัญชีครัวเรือนประสบความสำเร็จมากขึ้น

อีกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่พบในกลุ่มตัวอย่าง คือ การติดตามประเมินผล ผู้วิจัยเห็นว่า ขั้นตอนนี้เป็นอีกปัจจัยที่ทำให้การทำบัญชีไม่ยั่งยืน หลังจากบันทึกบัญชีแล้ว เกษตรกรบางคน พบว่า มีความยุ่งยาก บางคนบันทึกบัญชีผิดคิดว่ามีแต่รายจ่ายไม่มีรายรับ ความไม่เข้าใจหรือไม่ได้เรียนรู้ในหลักการบัญชี ทำให้เกษตรกรไม่สามารถปรับปรุงสมุดบัญชีให้เหมาะสมกับการใช้งานของตนได้ การไม่มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าไปประเมินผลและติดตาม หลังจากการอบรม ทำให้ปัญหาในการจัดทำของเกษตรกรไม่ถูกแก้ไขอย่างทันกาล เกษตรกรบางคนจึงเลิกทำอย่างถาวร

สำหรับเหตุผลในการเลิกทำบัญชีและปัญหา และอุปสรรคในการทำบัญชีสอดคล้องกับงานวิจัยในอดีต เช่น เลิกทำเพราะเห็นว่ามีแต่รายจ่าย (Nilwadeeputtiphatra, n.d.) และยุ่งยากจึงไม่ต้องการทำต่อ (Chotsatiankul, 2010)

สรุปผลการศึกษา

ในการศึกษากระบวนการเรียนรู้การจัดทำบัญชีของเกษตรกร ทั้งงานวิจัยนี้และงานวิจัยในอดีต เช่น

Pongwirithon & Janjaroensuk (2013) พบว่า ยังขาดการติดตามและประเมินผลการทำบัญชีครัวเรือน การติดตามและประเมินผลจะช่วยให้การทำบัญชีถูกต้อง และหากเกษตรกรมีปัญหาในการจัดทำก็สามารถหารือและแก้ไขได้ทันกาล การแก้ไขอย่างทันกาลจะช่วยให้การจดบันทึกบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้น ยังขาดกระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนของการประเมินทางเลือก ซึ่งส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับสมุดบัญชี เนื่องจากสมุดบัญชีจัดทำสำหรับเกษตรกรโดยรวมทั้งประเทศ อาจไม่ตรงกับบริบทของชุมชนนั้น ๆ เมื่อเกษตรกรเกิดปัญหาในการจดบันทึก ส่วนหนึ่งจึงเลิกทำ รูปแบบของสมุดบัญชีควรต้องแก้ไขให้ตรงกับบริบทของชุมชนนั้น ๆ (Janjaroensuk, 2013; Chaipinchana, 2014) และต้องใช้คำศัพท์ที่เข้าใจได้ง่าย

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาที่ยังไม่พบกระบวนการเรียนรู้ในขั้นตอนการประเมินทางเลือกและการติดตามประเมินผล ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการจัดทำบัญชีครัวเรือนอย่างยั่งยืน ดังนี้

1. จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในสมุดบัญชี และการนำไปใช้ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยเห็นว่า สมุดบัญชีที่ใช้กันในปัจจุบันเป็นไปตามเกณฑ์เงินสด แต่ผู้วิจัยไม่พบว่ามีกรบันทึกหรือกล่าวไว้ให้เห็นชัดเจนว่า การจัดทำบัญชีของเกษตรกรเป็นไปตามเกณฑ์เงินสด คำว่า รายรับและรายจ่าย ที่ปรากฏในสมุดบัญชีหลายๆ เล่ม น่าจะเป็นไปตามแนวคิดการคลังของรัฐบาล ผู้วิจัยเสนอแนะว่า หากเป็นหน่วยงานอื่นหรือเอกชนที่จัดทำบัญชี รวมถึงเกษตรกรไม่ควรใช้คำว่ารายรับและรายจ่าย ผู้วิจัยเสนอแนะว่า สมุดบันทึกบัญชีครัวเรือนควรเปลี่ยนคำว่า “รายรับ” เป็น “เงินสดรับ” และ “รายจ่าย” เป็น “เงินสดจ่าย” เพราะเกษตรกรในกลุ่มตัวอย่างบางคนไม่เข้าใจว่าคำว่ารายรับและรายจ่ายหมายความว่าอะไร ส่วนใหญ่จะดูตัวอย่างรายการค้าที่ให้ไว้มากกว่า เมื่อรายการค้าไม่ตรงกับรายการของตน บางคนจึงเลิกทำบัญชี หากเปลี่ยนเป็นคำว่าเงินสดรับและเงินสดจ่าย เกษตรกรน่าจะเข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะตรงกับกรรับและจ่ายเงินของตน เมื่อนำยอดรวมเงินสดรับหักด้วยยอดรวมเงินสดจ่ายจะเท่ากับเงินสดคงเหลือในมือ ซึ่งสามารถตรวจสอบได้กับเงินสดจริงที่มีในมือ รายการกระแสเงินสดจะมีประโยชน์ในการคิดวิเคราะห์กระแสเงินสดต่อไป

(Kwanmingtrakul, 2012) สมุดบัญชีของ Chaipinchana (2014) ที่เคยออกแบบใหม่ยังคงใช้คำว่ารายรับ รายจ่าย และยอดคงเหลือประจำเดือน ดังนั้น จากรูปที่ 1 และ 2 ตามสมุดบัญชีของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร เพียงเปลี่ยนหัวตารางเป็นเงินสดรับและเงินสดจ่าย ผู้วิจัยคาดว่าเกษตรกรน่าจะเข้าใจและจดบันทึกได้ง่ายขึ้น เมื่อเกษตรกรมีวินัยในการจดบันทึกแล้ว จึงเริ่มใช้สมุดบัญชีที่เป็นไปตามเกณฑ์ดังกล่าว เช่น การซื้อรถไถเป็นการลงทุนในสินทรัพย์ ไม่ใช่รายจ่าย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการนำข้อมูลไปคำนวณต้นทุนในการประกอบอาชีพต่อไปในอนาคต นอกจากนั้น รายการในสมุดบัญชีที่ควรปรับให้เหมาะกับบริบทชุมชนนั้น ๆ (Janjaroensuk, 2013; Chaipinchana, 2014) หรือสามารถเปลี่ยนแปลงได้

2. ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ ขั้นการติดตาม ประเมินผลหลังการอบรมเป็นสิ่งที่จำเป็นและจะช่วยให้การจัดทำบัญชีเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน และลดปัญหาและอุปสรรคในการทำบัญชีครัวเรือน เกษตรกรหลายคนเลิกทำบัญชีเพราะมีปัญหาในการบันทึก และไม่มีผู้ชี้แนะในการแก้ปัญหา หากพิจารณาเปรียบเทียบกับแนวคิดการเรียนรู้ปรัชญาพัฒนาการนิยม (Progressivism) ที่ Subekaw (2012) กล่าวไว้ว่า ปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การเรียนรู้ตลอดชีวิตยั่งยืน คือ การสร้างภาคีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ให้ครบทุกภาคส่วน ซึ่งสอดคล้องกับ Vatiktinnakorn (2010) ที่กล่าวว่า การเรียนรู้ควรเป็นไปในลักษณะชวกันมาคิด ชวกันมาคุยมากกว่าการนั่งเรียนในห้องเรียน และต้องมีเครือข่ายคอยสนับสนุนผู้เรียน จึงเห็นได้ว่า กลไกหนึ่งที่จะช่วยให้การจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรยั่งยืน คือ การสร้างภาคีเครือข่ายในชุมชน และสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ในลักษณะแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากกว่าการสอนหรือการอบรม การมีอาสาสมัครหรือครูบัญชีประจำหมู่บ้านเป็นกลไกที่สำคัญอีกกลไกหนึ่งที่จะช่วยให้การทำบัญชีของเกษตรกรยั่งยืนได้

งานวิจัยในอนาคต อาจทำการทดลองเพื่อทดสอบตามที่ผู้วิจัยได้เสนอแนะไว้ เช่น การเปลี่ยนรูปแบบสมุดบัญชีเป็นช่องเงินสดรับและเงินสดจ่ายช่วยให้เกษตรกรบันทึกรายการได้และรายจ่ายได้ง่ายขึ้นหรือไม่ หรืออาจทำการทดลองกับกลุ่มเกษตรกรอาสา โดยทดลองสร้างภาคีเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อทดสอบว่าการมีภาคีเครือข่ายช่วยลดโอกาสในการเลิกจดบันทึกบัญชีของเกษตรกรหรือไม่ นอกจากนั้น อาจสำรวจความคิดเห็น

ของเกษตรกรต่อปัจจัยการสนับสนุนจากภาครัฐที่จะช่วยให้การทำบัญชีครัวเรือนเป็นไปอย่างยั่งยืน เป็นต้น

References

- Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives. (2006). BAAC Promoted Household Bookkeeping, Awards More Than THB 9 Millions. *Manager*. Retrieved from <http://www2.manager.co.th/Dhamma/ViewNews.aspx?NewsID=9490000052517>
- Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives. (2014). *Borrowing Process*. Retrieved from http://www.baac.or.th/content-product.php?content_id=012275&content_group_sub=0010&content_group=0004&inside=1
- Bank for Agriculture and Agricultural Co-Operatives. (2015). *Household Bookkeeping. Knowledge Management BAAC*. Retrieved from <http://www.baac.or.th/km/wp-content/uploads/2015/01/pdf16>
- Chaipinchana, P. (2014). Development of Household Accounting System Under Sufficiency Economy Philosophy with Participation of Community, Nong Pa Krung Sub-district, Muang District, Chiang Mai Province. *Journal of Community Development and Life Quality*, 2(1), 37-48.
- Chiramani, S. (1985). *Public Finance Administration*. Songkhla: Faculty of Management Sciences, Prince of Songkla University.
- Chotsatiankul, C. (2010). *Study into the Problems in Household Bookkeeping of the Students' Parents in Accounting Major, Faculty of Business Administration and Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Lanna, Payap Campus, Chiang Mai*. Chiang Mai: Rajamangala University of Technology Lanna.

- Cooperative Auditing Office Region 5. (2014). Sakorn Thongyan, Head of Accounting Teachers in Nong Bua Lamphu Province, Encouraged Members To Do Accounting For a Better Life Under Philosophy of Sufficiency Economy. *Cooperative Auditing Department Journal*, 110, 13.
- Department of Cooperatives Auditing. (2010). *Household Bookkeeping Used for Future Planning, Do and Be Rich*. Retrieved from http://www.cad.go.th/cadweb_org/ewt_news.php?nid=9402&filename=radi o_online53
- Federation of Accounting Professions. (2015). *Conceptual Framework for Financial Reporting (Bound Volume 2015)*. Bangkok: Federation of Accounting Professions.
- Janjaroensuk, N. (2013). A Development of Household Accounting for Personal Financial Planning of Sanlomjoy Community, Suthep Sub-district, Muang District, Chiang Mai. *Journal of Community Development Research*, 6(2), 63-74.
- Kwanmingtrakul, A. (2012). *A Story of Accounting Teachers, The Beginning of the Teachers*. Ang Thong: Worasin Printing.
- Nilwadeeputtiphatra, P. (n.d.). *Household Bookkeeping for Increasing Future Savings*. Retrieved from http://kmcdd.ecgates.com/kmblog/other_diary_post_display.php?diaryid=3579&userid=825
- Pongwiritthon, R., & Janjaroensuk, N. (2013). Preparation of Household Accounting for Sustainable Community Development. *FEU Academic Review*, 7(1), 23-36.
- Siriwattanakul, S. (2011). *Collaboration Project for Poverty Alleviation under Philosophy of Sufficiency Economy*. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Subekaew, Y. (2012). *What Is Lifelong Learning? Why Is It Important? How Does It Involve Progressivism?* Retrieved from <http://www.kroobannok.com/54487>
- Thani, T. (1997). *Community Study*. Khon Kaen: Pen Printing.
- Thaweechan, S. (2013). Integral Household Accounting for Accounting Wisdom Encouragement According to Philosophy of Sufficiency Economy : A Case Study of Banklang Community, Khayoong Subdistrict, Utumpornpisai District, Sisaket Province. *Sakon Nakhon Graduate Studies Journal*, 10(48), 7-15.
- Trinkajee, S., & Visetborisut, N. (2008). Perception and Factors Influencing A Decision on Household Bookkeeping of Population in Phra Nakhon Si Ayutthaya District, Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. *The Journal of Comptroller General Department*, 49(5), 14-24.
- Vatiktinnakorn, S. (2010). *Research and Development "Lifelong Learning"*. Retrieved from <https://panchalee.wordpress.com/2010/03/09/การวิจัยและพัฒนา>